

Foto: Tom van Limpt

Deel 2

VAKDIDACTIEK, PEDAGOGIEK EN HET SCHOOLVAK NEDERLANDS

Persoonsvorming? #hoedan?

Persoonsvorming is in veel vernieuwingsvoorstellen voor het schoolvak Nederlands een belangrijk doeldomein. Dat roept vragen op. Over welke persoonsvorming hebben we het eigenlijk? En hoe kan persoonsvorming in de les worden begunstigd? In dit artikel schetsen we de richting waarin we antwoorden zoeken, en we laten met een voorbeeld zien hoe lessen schrijfstijl kunnen bijdragen aan persoonsvorming.

JEROEN STEENBAKKERS & KEES DE GLOPPER

Sinds de jaren negentig is er nog maar weinig expliciete aandacht voor de pedagogische dimensie van lesgeven (Biesta, 2012). In ons vorige artikel 'Opvoeders in en door de moedertaal' (Steenbakkers & De Gloppe, 2020) beschreven we hoe ook in vakdidactische handboeken Nederlands de aandacht voor pedagogiek is verdwenen. Daarmee is een traditie van (vak)pedagogische gespreksvoering doorbroken. De gedachtevorming richtte zich vanaf de basisvorming op concepten en benaderingen als *constructivistisch leren*, *opbrengstgericht werken* en de

leerling centraal, en nauwelijks meer op persoonsvorming en pedagogiek.

Deze paradigmatische verschuiving werkte door op lespraktijk en vakinhoud. In een onderwijscultuur die utiliteit en meetbare effectiviteit centraal stelt, vallen 'subjectieve' onderdelen – zoals vrij schrijven en het lezen en schrijven van gedichten – gemakkelijk weg. In het Referentiekader Taal worden bij schrijfvaardigheid alle tekstgenres (e-mails, formulieren, verslagen et cetera) beschreven op vier referentieniveaus. Vrij schrijven wordt als enige alleen beschreven op 1F: de leerling 'kan eigen ideeën, gebeurtenissen en fantasieën

‘De opvoeder dient zich in te spannen om het kind en de adolescent te laten ontsnappen aan de tirannie van het hier-en-nu, aan de onmiddellijkheid, aan “alles, en wel nu meteen”’

opschrijven in een verhaal, in een informatieve tekst of in een gedicht’. Het eerste streefniveau is dus meteen ook het gewenste eindniveau. Indachtig de doelstellingen van het Referentiekader zou dat eindniveau in de nakomende jaren wel onderhouden moeten worden. Die kans is echter klein: ook de veelgebruikte lesmethoden besteden nauwelijks aandacht aan vrij schrijven (en aan poëzie). Juist bij deze onderdelen valt het pedagogische echter niet goed weg te denken, omdat ze het persoonlijke vaak expliciet oproepen. Een onderbouwdocent die zijn leerlingen een vrij gedicht of verhaal laat schrijven, krijgt vervolgens meestal ook teksten op zijn tafel die ingaan op verliefdheid, verdriet en serieuze problemen.

Hernieuwde aandacht voor persoonsvorming kan eraan bijdragen dat vrij schrijven en poëzie weer in beeld komen. Het zou echter een dwaalweg zijn om persoonsvorming uitsluitend te betrekken op ‘subjectieve’ vakonderdelen (‘Schrijf een persoonlijk gedicht...’). Dat is onnodig en onwenselijk: persoonsvormingsdoelen raken dan gemarginaliseerd. Een tweede dwaalweg is het om persoonsvorming op alle vakonderdelen te betrekken als een eigenstandig doel. Leerlingen beantwoorden dan bijvoorbeeld tien ‘gewone’ tekstverklaringsvragen en daarna als extra nog ‘persoonsvormingsopdrachten’ zoals: ‘Wat vind je zelf van de tekst?’ en: ‘Ga hierover in gesprek met twee medeleerlingen’. Persoonsvorming wordt zo niet geïntegreerd; ze krijgt in isolement een status aparte, terwijl pedagogen juist betogen dat goed onderwijs zich richt op de overlap van doeldomeinen. Het is bovendien de vraag welke persoonsvorming ermee is gediend dat leerlingen steeds maar weer overal hun mening over (moeten) geven.

Welke persoonsvorming?

Wat is dan wel een zinvolle aanpak? Hier gaat een fundamentele vraag aan vooraf: wélke persoonsvorming? Welke invulling daarvan vinden we wenselijk? Dit is een normatieve vraag, een die binnen het huidige onderwijsdiscours doorgaans niet expliciet wordt gemaakt. Maar

als de gewenste richting onuitgesproken blijft, bestaat er het risico dat persoonsvorming een leeg begrip wordt. Aan de hand van inzichten van de onderwijspedagogen Biesta en Meirieu duiden we daarom de richting aan die we nastrevenswaardig vinden.

Biesta (2018) bepleit een pedagogiek die zich niet richt op *inperking van vrijheid* (lesgeven als controle) en niet op *de vrijheid om te kiezen* (de nadruk ligt dan op betekenisgeving, constructie, expressie). Wanneer persoonsvorming als eigenstandig doel wordt nagestreefd, lijkt het bijna vanzelfsprekend om deze tweede optie centraal te stellen. Leerlingen kunnen dan bijvoorbeeld in de les hun persoonlijke leerroute volgen of ze mogen altijd boeken kiezen die ‘aansluiten bij hun belevingswereld’.

Biesta (2018) presenteert echter een derde optie. Deze is gelegen in ‘het wekken van het verlangen in een andere mens om op een volwassen manier in de wereld te willen zijn’ (p. 20). Dat is een vorm van in de wereld zijn zonder jezelf in het centrum van de wereld te plaatsen. Dit vraagt om een pedagogiek die *weerstand biedt*, omdat de activiteit van opvoeden altijd wordt bedreigd door een verlangen naar gemakkelijke alternatieven. Op het moment dat de docent die neiging weerstaat, dienen zich pedagogische momenten aan waarin leerlingen kunnen ervaren wat het is om een houding van kindelijke verlangens achter zich te laten. In het ervaren van weerstand kunnen leerlingen ‘de ander’ en ‘het andere’ ontmoeten. De opvoeder is daarbij degene die het niet-voor-de-hand-liggende inbrengt en laat zien hoe je daarmee om kunt gaan. Zo’n opvoeder belichaamt een belofte. Die belofte kan leerlingen weer de kracht geven om zelf op te groeien. ‘De opvoeder dient zich in te spannen om het kind en de adolescent te laten ontsnappen aan de tirannie van het hier-en-nu, aan de onmiddellijkheid, aan “alles, en wel nu meteen”’ (Meirieu, 2016, p. 90).

De invulling die Biesta en Meirieu geven aan ‘volwassenwording’ staat op gespannen voet met de consumptiemaatschappij waarin wij leven; de logica daarvan

Leraren (Nederlands) zijn nu vaak primair faciliteerders van leerprocessen. De uniciteit van docenten is daarbij van ondergeschikt belang

maakt dat we in een omgeving leven die er ‘niet in is geïnteresseerd om onze verlangens te onderbreken en in te perken. Zo’n “impulssamenleving” (...) is juist niet in volwassenheid geïnteresseerd, maar wil liever dat we onvolwassen blijven’ (Biesta, 2018, p. 39-40). De moderne samenleving, en tegenwoordig ook de middelbare school, presenteert ons bestaan graag in termen van *de vrijheid om te kiezen*.

Wat betekent dit alles voor lesgeven? Bovengenoemde onderwijspedagogen zien de docent als een onvervangbaar persoon die iets nieuws inbrengt – als iemand die aandacht vraagt voor het perspectief van ‘de ander’. Ze bepleiten een pedagogiek van onderbreking en vertraging (van eerste impulsen), waardoor het verlangen tot volwassenwording steeds weer kan worden gewekt. In de les draait het dus niet allereerst om keuzemogelijkheden, maar het gaat om lesstof die nieuwe perspectieven toont én om dialogische situaties. Uiteindelijk is het aan de leerling of die betekenis en gezag wil verlenen aan dergelijke ontmoetingen, en precies daarin is ‘het risico van onderwijs’ gelegen. Immers: een leerling kan gezag verlenen aan interventies van een docent, maar hij mag daar niet toe worden gedwongen. De uitkomst ligt dus niet vast. Juist om die reden doet de persoon van de docent ertoe.

Dat is niet zo in de vigerende onderwijscultuur. Leraren (Nederlands) zijn nu vaak primair faciliteerders van leerprocessen. De uniciteit van docenten is daarbij van ondergeschikt belang (Biesta, 2018). Docenten brengen leerdoelen en leerstof in, houden bij of de leerlingen voldoende leren en helpen bij leerproblemen. Er vindt dan een sterke sturing op meetbare einddoelen plaats. Persoonsvorming is als einddoel echter niet goed meetbaar. De huidige onderwijscultuur maakt het vakdocenten dan ook moeilijk zich expliciet tot dit doeldomein te verhouden.

Persoonsvorming? #hoedan

Onderwijspedagogen stellen dat goed pedagogisch on-

derwijs zich vooral niet exclusief moet richten op persoonsvorming; goed onderwijs werkt *tegelijkertijd* in op de domeinen kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming. Hoe kan daar vorm aan worden gegeven? We geven twee voorbeelden.

Een module werkwoordspelling lijkt misschien alleen betrekking te hebben op kwalificatie- en socialisatie-doelen, maar dat hoeft niet. In de tweede klas kan een module starten met de vraag: ‘Vind je dat je na de middelbare school teksten moet kunnen schrijven zonder werkwoordfouten?’. Veel leerlingen onderschrijven deze stelling, zo leert de ervaring. Een vervolgvraag kan zijn: ‘Wie vindt het leuk om werkwoordspelling te oefenen?’. Een meerderheid vindt meestal van niet. Met die twee vragen zijn nut én weerstand expliciet gemaakt. Een vormende vraag, zeker voor pubers, is dan: ‘Hoe ga je om met een activiteit die niet leuk is, maar wel nuttig?’. Zo’n activiteit roept immers ongemak en weerstand op. Een andere relevante vraag is: ‘Wat vraagt deze situatie van jullie (de leerlingen) en van mij (de docent)?’.

De Franse pedagogoog Meirieu noemt als essentieel vormingsdoel dat de leerling leert zijn impulsen te beheersen ‘door hem uitdrukkingsvormen te leren waarmee hij afstand kan nemen tot de onmiddellijkheid, zoals verschillende manieren van spreken en het gebruik van schrijven’ (Meirieu 2016, p. 98). Dit vormingsdoel gaf richting aan een lessenserie schrijfstijl die het docentontwikkelteam Stijlperspectieven ontwikkelde voor klas 3 en 4 (havo/vwo). Deze lessenserie streeft ernaar de didactiek in te bedden in de pedagogiek. De lessen zetten in op een houding van ‘speelse toewijding’. De docenten sturen de leerlingen niet *allereerst* aan op inhoud en prestatie, maar op een aandachtige houding. Die houding richt zich op schrijfstijl. Leerlingen experimenteren met speelse opdrachten, die weliswaar lastig, maar ook doenlijk zijn.

Nog voor de lessenserie begint, maken leerlingen als huiswerk schrijfofopdracht (a) (zie kader). De opdrachten

Yana Gudde uit klas 3VB ziet thuis op haar computer dat het cijfer voor haar boekbespreking nog steeds een 5,5 is, terwijl het een 6,5 zou moeten zijn. Haar docent had namelijk vergeten een bonuspunt mee te tellen. Yana had al drie keer in de les gevraagd of hij het cijfer wilde aanpassen, maar dat is tot nu toe niet gebeurd. Ze mailt nu meneer Daan Hollander (haar docent Nederlands) met de vraag het cijfer aan te passen, zodat dit juiste cijfer nog meetelt voor het rapport.

- a. Schrijf een kort mailtje van Yana Gudde aan Daan Hollander (maximaal 50 woorden).
- b. Lees tekst 1 tot en met 6. Dit zijn zes korte mailtjes die verstuurd zijn aan een docent Nederlands. Alles is letterlijk overgenomen, ook spelfouten, alleen de namen zijn aangepast. Je let op de stijl van de mailtjes. Plaats de teksten in een rangorde: van minste stijl tot beste stijl.

minste stijl						beste stijl
1	2	3	4	5	6	
tekst	tekst	tekst	tekst	tekst	tekst	

- c. Bij opdracht (a) heb je zelf een mailtje geschreven. Waar zou je jouw mail plaatsen in het schema (bijvoorbeeld: op nummer 2, 3 of 7)? Licht je keuze toe.

1

Van Yana Gudde
Aan Daan Hollander

Geachte meneer Hollander

Vrijdag was ik ziek, en ik heb dus ook het SO gemist. Ik wil het SO graag dinsdag in het centraal inhaalmoment inhalen. Zou u de toets daar voor me klaar willen leggen? Alvast bedankt

Groetjes van Yana Gudde

2

Van Yana Gudde
Aan Daan Hollander

Waarom heb ik maar een voldoende op mijn rapport voor inzet wat heb ik misdaan

3

Van Yana Gudde
Aan Daan Hollander

Meneer, het cijfer is nog steeds niet veranderd, en mijn ouders denken nog steeds dat ik een 4,5 gemiddeld voor Nederlands sta terwijl dat een 6 moet zijn. m.v.g. Yana Gudde

4

Van Yana Gudde
Aan Daan Hollander

Hoi meneer Hollander

Ik heb op Magister nog een 8.0 staan voor het poëziewerkstuk, maar ik heb bij mijn boekbespreking een bonuspunt verdiend. De 8.0 moet dus een 9.0 worden. Zou u het cijfer willen aanpassen voordat het rapport gemaakt wordt?

Alvast bedankt.

Groetjes Yana Gudde uit 3he.

5

Van Yana Gudde
Aan Daan Hollander

U zou mijn cijfer van 2,7 nog veranderen naar 3,2 omdat u een opdracht niet had nagekeken bij de woordjes toets gr Yana

6

Van Yana Gudde
Aan Daan Hollander

Meneer ik had nog niet op de planning gekeken want mijn itslearning deed heel raar en nu kom ik er pas achter dat ik morgen mijn betoog moet doen en ik heb nog helemaal niks en wat moet ik nu doen??

Leerlingen vinden het spannend en zinvol om klassikaal te reflecteren op stijlkeuzes van henzelf en van medeleerlingen

(b) en (c) krijgen ze daarbij nog niet te zien. De leerlingen mailen hun tekst naar de docent, die de volgende les enkele van die teksten met de klas bespreekt. Daarna bespreekt de docent de teksten 1–6 (kader). Deze teksten zijn in het verleden vrijwel woordelijk zo verstuurd aan een docent. De bespreking richt zich op schrijfstijl en passendheid.

Gedurende de lessenserie schrijfstijl leren de leerlingen omgaan met tien stijlstrategieën, zoals het schrijven van afwisselende zinnen en het gebruik van intensieverders. Ze experimenteren ermee in korte schrijfofdrachten. Die beginnen vaak speels en open; vervolgens is nauwkeurigheid een eis. De uitbreiding van hun taalmiddelen stelt leerlingen in staat ‘afstand te nemen tot de onmiddellijkheid’, in de woorden van Meirieu. Tegelijkertijd leren leerlingen reflecteren op taal.

Elke les eindigt met een schrijfofdracht waaraan leerlingen thuis nog even doorwerken. Ze mailen steeds hun tekst naar de docent. Elke nieuwe les begint met een klassikale bespreking van enkele leerlingteksten, waarbij de docent passages toont op het digibord. Hij richt de aandacht op de formuleerkeuzes en vraagt naar het effect van deze keuzes. De klassengesprekken zijn sterk inhoudelijk, en tegelijkertijd vormen ze een oefening in toewijding. De besprekingen brengen vertraging in. Ze bewerkstelligen daarmee een nieuwe blik op de teksten, vanuit het gezichtspunt van ‘de ander’. In het tweede deel van de besprekingen laat de docent zien waar de taal in de leerlingteksten hapert. Hij stelt alternatieve formuleringen voor en benoemt waar een stijlstrategie effectvol, origineel of zorgvuldig is toegepast. De docent brengt zichzelf in als een vakman; hij leeft een houding voor van zorgvuldigheid en taalreflectie. Omdat de besprekingen zich richten op leerlingteksten, is de aandacht van diezelfde leerlingen er doorgaans goed bij, zo leert de ervaring van de docenten die deze lessenserie nu voor het tweede jaar geven. Leerlingen vinden het spannend en zinvol om klassikaal te reflecteren op stijlkeuzes van henzelf en van medeleerlingen.

Gelaagd, complex, aantrekkelijk

De lessenserie schrijfstijl geeft vorm aan pedagogische vertogen over goed onderwijs en belichaamt een ‘terugkeer van het lesgeven’, zoals door Biesta bepleit. Hij betoogt dat het werk van leraren een integraal onderdeel van het onderwijs moet blijven. Dat is in de huidige onderwijscultuur allerm minst gegarandeerd. Leerlingen kunnen op school immers heel goed zelfstandig leren, al dan niet gedifferentieerd, adaptief, cursorisch of samenwerkend met medeleerlingen. Deze onderwijsarrangementen hebben hun verdiensten en relevantie. Maar een kind en adolescent kan niet door een ander kind, of door zichzelf, worden opgevoed tot volwassenheid. Persoonsvorming vraagt om dialogische situaties en om een pedagogiek die weerstand biedt. De ontmoetingen van leerlingen met docenten die zowel vakliefde als volwassenheid durven te belichamen, vormen daarom de kern van pedagogisch vakonderwijs.

Curriculum.nu, het bestuur van Levende Talen Nederlands en de Meesterschapsteams Nederlands betrekken alle persoonsvorming bij hun vernieuwingsvoorstellen. Wij zien dat als een fundamentele keuze. Gunstig daaraan is dit: de voorgestelde verbreding van doelstellingen verbindt het schoolvak Nederlands expliciet met het pedagogische en met zijn verleden. Het vak kan er gelaagder, complexer en aantrekkelijker van worden. ■

Reacties kunt u mailen aan <j.steenbakkers@ludgercollege.nl>. U kunt zo ook een digitale lessenserie schrijfstijl aanvragen. Uitlegfilmpjes bij de theorie over schrijfstijl zijn te zien op YouTube: ‘de taal meester’.

LITERATUUR

- Biesta, G. (2018). *De terugkeer van het lesgeven*. Phronese.
- Meirieu, P. (2019). *Pedagogiek: De plicht om weerstand te bieden*. Phronese.
- Steenbakkers, J., & Glopper, K. de. (2020). Vakdidactiek, pedagogiek en het schoolvak Nederlands: Opvoeders in en door de moedertaal (deel 1). *Levende Talen Magazine*, 107(1), 10–14.